

Förintelsen och Sverige

Om ett museum

Lars-Eric Jönsson

Hur arbetar ett museum vars uppdrag är att bearbeta de svåraste brotten i mänsklighetens historia? Vilka uppgifter bör ett sådant museum ha och har det överhuvudtaget någon plats i det svenska samhället?

I våras tillsattes på regeringens uppdrag en arbetsgrupp¹, under ledning av chefen för Statens historiska museer Jane Cederqvist, med uppgift att utreda förutsättningarna för att "ordna en permanent utställning om Förintelsen på något av landets befintliga museer" (Ku98/162/Ka). Som arbetsgruppens sekreterare hade jag bland annat som uppgift att formulera den rapport som lämnades till kulturdepartementet (980902) och som var resultatet av en serie möten under sommarhalvåret 1998.

I den här artikeln ska jag behandla några av de tankegångar som arbetsgruppen formulerade samt göra några egna reflektioner kring vad ett Museum om Förintelsen skulle kunna bli och vad det skulle kunna tillföra det svenska museilandskapet.

Redan inledningsvis var det gruppens mening att uppdragets formulering "en permanent utställning" borde tolkas som ett museum för att bli meningsfullt. Hur detta ska kopplas till ett befintligt museum angavs inte i detalj. Avseende huvudmannaskapet föreslogs att det bör bli statligt eftersom museet ansågs ha ett nationellt ansvar.

Den ledande tanken i förslaget är att med utgångspunkt i Förintelsen inrätta en plats för kunskap och för samtal om och bearbetning

av värden. I arbetsgruppen valde vi alltså att kalla denna plats för ett museum. Anledningen är att museibegreppet är väl inarbetat. Trots att det på ett olyckligt sätt ensidigt kan leda tankarna mot det förflutna förstår de flesta vad det är, inte minst att det är avsett och öppet för allmänheten. Till fördelarna hör också att ett museum kan innehålla flera funktioner beroende på verksamhetens art. Till denna verksamhet ska jag återkomma.

Det modernas skuggsida

Som del i en statlig satsning kan museet betraktas vid sidan av projektet *Levande historia*, det nyinrättade *Centrum för multietnisk forskning* i Uppsala samt projektet *Kulturarv för alla* vars huvudsakliga uppgift ligger i att utföra insatser inom kulturarvsområdet mot främlingsfientlighet och rasism. Inom *Levande historia* publicerades boken *...om detta må ni berätta...* (1998) som inledningsvis trycktes i 300.000 exemplar, men vars upplaga nu närmar sig en miljon. Det finns med andra ord skäl att anta att regeringens intresse för problemfältet i något avseende sammanfaller med allmänhetens.

Betraktas museet som en samhällsföreelse framstår det för mig som ytterligare ett steg i strävan att bearbeta folkhemmet och det moderna samhället. Och liksom t.ex. undersökningarna om steriliseringspolitiken, om det s.k. naziguldet och om den svenska nazismen är det inte folkhemmets framsida som belyses utan dess baksida. Utifrån ett forsk-

... om detta må ni berätta... En bok om Förintelsen i Europa 1933–1945. Boken är författad av Stéphane Bruchfeld och Paul A. Levine och utgiven av Regeringskansliet, Stockholm 1998.

ningsperspektiv är givetvis intresset bredare än så. Det föreligger en stor mängd undersökningar om det svenska moderna samhället som tycks ha som gemensam nämnare att bearbeta denna bak- eller skuggsida, som kastar ljus på företeelser som vissa av modernitetens framsteg krävde.

Regeringsinitiativet att undersöka förutsättningarna för ett museum om Förintelsen kan tolkas som ett försök att motverka främlingsfientlighet och rasism och vad som har uppfattats som en brist på kunskap om Förintelsen. Denna brist har framförallt knutits till skolungdomen. Detta ställer två grundläggande krav på museet. Visst, en målsättning måste vara att överföra kunskap om Förintelsen, folk mord och andra därtill relaterade företeelser. Men den viktigaste målsättningen måste vara att i någon mening överföra och upprätta ett samtal om värden.

Personligen tror jag med andra ord inte att den gamla fina slogan att "samla, vårda, visa" gäller eller är tillräcklig för museerna längre, i synnerhet inte för ett museum om Förintelsen. Mina bevekelsegrunder för ett sådant påstående är kortfattat två.

För det första inbegriper samla, vårda och visa ett föråldrat synsätt på besökaren som en passiv konsument av museets samlingar och utställningar. För det andra, vilket är viktigare i det här sammanhanget, grundar sig denna tredelade tanke på ett missförstånd om vad ett museum gör när det samlar och visar sina samlingar. Att ställa ut föremål, att använda utställningen som medium, handlar inte om att lägga fram fakta, den rena kunskapen. Varje museums samling och varje utställning har sitt fundament i ett perspektiv på samhället och människan, på grundläggande värderingar kring vad som är önskvärt och nödvän-

digt, normalt och avvikande, vad som skapar förändring i samhället, etc. Det vill säga museitjänstemannen baserar sin verksamhet, medvetet eller ej, på en särskild historie- och människosyn. Denna syn kommer givetvis till uttryck i det som museitjänstemannen producerar. Är man med mig så långt är det min uppfattning att museerna måste öppna sina utställningar för alternativa tolkningar och bjuda in besökaren till att själv förstå och tolka såväl det förflutna som nutiden. Det är särskilt viktigt när vi som i det här fallet talar om händelser och processer som många nu levande har egna mer eller mindre genomgripande erfarenheter av. Jag är inte av den uppfattningen att kunskap inte kan uppnås eller att allt kan förstås hur som helst. Men för ett museum som tar sin uppgift och besökare på allvar menar jag att det måste vara ett grundläggande krav att inte presentera kunskap som om den vore naturgiven och evig utan istället öppet visa sitt perspektiv, sin osäkerhet inför vad som verkligen hände och det gungfly som varje historisk bearbetning vilar på.

Var vi med?

Utomlands finns flera museer med anknytning till Andra världskriget och Förintelsen. Gemensamt för de flesta är inriktningen på respektive lands erfarenheter av ockupationstiden eller Förintelsen. Förutom i de europeiska länderna har kraftfulla satsningar gjorts i Israel, givetvis, och i USA. Vilka förutsättningar finns för att göra något liknande i Sverige? Vi var ju inte med. Eller var vi det? För det första har ju den svenska delaktigheten i Andra världskriget länge varit under diskussion. Neutraliteten hade sitt pris, tydligen gestaltat i den så kallade eftergiftspolitik. Men också Sveriges roll i genomförandet av Förintelsen har under de senaste åren omvärderats. Trettioalets och krigsårens svenska flyktingpolitik har uppmärksammats. Genom mycket starka restriktioner för bland

annat judisk invandring försvårade den svenska politiken för många att rädda sig undan Förintelsen.

För det andra finns det inslag i Förintelsen som erbjuder en rad paralleller till dagens svenska samhälle. Det mest uppenbara är främlingsfientligheten. Denna tar sig olika uttryck. Det finns högerextrema grupper som öppet talar om sin rasism och förnekar Förintelsen. Sådana grupper är ett problem. Men de är väl kartlagda och kan trots allt hanteras. Jag uppfattar den, ur massmedialt perspektiv, tysta opinionen som mer problematisk. Det är en opinion vars storlek är okänd. Jag tror emellertid att det är här som museets primära målgrupp står att finna. Vilka dessa människor är som grupp betraktade är svårt eller omöjligt att på förhand definiera. Och ingen vet heller om han eller hon själv skulle bli en av dessa tysta om en konkret situation som den i Tredje riket, i Armenien, i Rwanda, Nanking eller i Bosnien skulle infinna sig. Jag vet i alla fall inte.

Parallellerna till det nutida Sverige kan också dras till de invandrare som har egna erfarenheter av etniska rensningar, förföljelser och massmord. Ett museum om Förintelsen skulle kunna bli en plats för dessa människor att kanalisera sina upplevelser in i det svenska samhället, att få ge uttryck för dem och därmed kanske också hjälp med att bearbeta dem.

Trots parallellerna till andra folkförföljelser och/eller etniska massmord har arbetsgruppen velat understryka Förintelsens unika drag, det vill säga dess totala och systematiska karaktär liksom det faktum att målsättningen att utrota framförallt den judiska befolkningen genomsyrade hela det tyska riket, från statsapparat och myndigheter till alla de enskilda människor som understödde utrotningen och medverkade till dess effektivering. Till det unika hör givetvis också den stora omfattningen och den effektivitet som präglade genomförandet. Att Förintelsen dessutom

hade sin grund i vad som ibland kallas för en ideologi, som systematiskt omsattes i handling, tillhör också dess unika drag.

Frågor och svar

I arbetsgruppen menade vi att ett museum om Förintelsen måste bearbeta två sorters empiriska fält. Vikten av att relatera Sverige till Förintelsen är nämnt ovan. Här finns det anledning att ansluta till sentida svensk forskning som historikern Paul A. Levines *From Indifference to Activism. Swedish Diplomacy and the Holocaust, 1938–1944* (1996), historikern Steven Kobliks *”Om vi teg, skulle stenarna ropa”*. *OI Sverige och judeproblemet 1933–1945* (1987), historikern Heléne Lööws *Hakkorset och Wasakärven – en studie av nationalsocialismen i Sverige 1924–1950* (1990), historikern Sverker Oredssons *Lunds universitet under andra världskriget* (1996), historikern Ingrid Lomfors *Förlorad barndom – Återvunnet liv. De judiska flyktingbarnen från Nazityskland* (1996) och *Sverige och Förintelsen. Debatt och dokument om Europas judar 1933–1945* (1997) av etnologen Ingvar Svanberg och historikern Mattias Tydén.

Det andra empiriska fältet rör Förintelsen i sig. Här finns det en mycket omfattande internationell forskning att luta sig mot. Inom utredningens ramar gavs med några få undantag inga förutsättningar att konkret referera till denna. Men vi ansåg det angeläget att belysa de krafter som var i rörelse för att utmönstra den judiska och zigeniska befolkningen, psykiskt sjuka och handikappade, de slaviska folken och andra grupper samt vilka metoder som användes vid genomförandet av Förintelsen. Hur var den överhuvudtaget möjlig i det moderna, upplysta samhället? Ja, det där sista är förstas en naiv fråga men likväl måste den ställas eftersom de möjliga svaren också berör vår tid.

Sådana frågor har förstas penetrerats av den internationella forskningen. I Sverige är

Zygmunt Baumanns *Auschwitz och det moderna samhället* (1989 sv. översättning 1991) kanske den mest kända sentida undersökningen av förutsättningarna för Förintelsen. Bauman menar bland annat att Förintelsen inte skedde *trots* det moderna samhället utan snarare kan betraktas som en möjlig konsekvens av det och visar hur det moderna samhällets byråkrati, teknik och industriella potential togs i anspråk för Förintelsens syften.

En annan frågeställning berör givetvis de som drabbades av Förintelsen. Vilka var offren? Vilket liv levde de före och under förföljelserna? På vilket sätt kan deras liv och död i koncentrations- och utrotningslägren skildras? Vilka vittnesmål kan vi lyssna till? Här finns det anledning att låta enskilda öden ta tydlig och detaljerad gestalt och att ge den individuella människan en framträdande plats. Det finns också anledning att särskilt belysa de drabbades liv före förföljelserna och massmorden. Risken finns att bilderna av knappt livsdugliga och deformerade kroppar bränns fast på näthinnan på bekostnad av de människor som tidigare hade levt vanliga liv i ett Europa vars etniska och politiska sammansättning skulle förändras i grunden med Andra världskriget. Frågan om vilka som var offren bör nog alltså formuleras om till vilka människorna var som blev offren.

Om museet ska lyckas måste det inte bara servera en rad svar och överföra en viss kunskap. Det måste även förmå besökaren att relatera sig själv till Förintelsen och andra jämförbara händelser. Då framträder också – vid sidan av offren – bödelsproblematiken som central för museet. Vilka krafter är i rörelse när människor tar steget att förtrycka andra för att i sista hand bli bödlar? Historikern Christopher R. Brownings undersökning *Helt vanliga män* (1992, sv. översättning 1998) ger en god introduktion till detta perspektiv. Via en så kallad reservpolisbataljon som utförde en stor del av sitt arbete i Polen behandlar Browning – liksom sin mer

omstridde kollega Daniel J. Goldhagen (1996) – vad som fick den vanlige medborgaren att begå de handlingar som i sin mest konkreta mening utgjorde Förintelsen.

Förintelsen tillhör de mörkaste kapitlen i mänsklighetens historia. Likväl rymmer den positiva och föredömliga inslag som handlar om den enskilda människans mod, civilkurage och moraliska handlingar. Det är inslag som till stor del utspelades i det fördolda och där huvudpersonerna var enskilda människor som tog svåra beslut av den art vars ursprung snarare står att finna i den egna moralen än i strategiska och av samhället sanktionerade överväganden. Vilka krafter verkade hos de individer som bjöd nazismen och Förintelsen motstånd? Vilka skäl och motiv kunde få enskilda medborgare att med fara för eget och anhörigas liv gömma undan eller på annat sätt rädda de förföljda? Sådana frågor är lika viktiga som de om den enskildes deltagande i Förintelsen. De kan ge insikt om individens möjligheter och ansvar att välja handlingsväg.

Museets metoder

Det finns förstås en rad praktiska frågor som måste lösas för att ett museum ska förmå hantera dessa frågor. Till viss del handlar det om att tillföra museet tillräckliga resurser. Men även om resursfrågan får sin lösning återstår genomförandet. Arbetsgruppen betonade de pedagogiska problemen, publikens, läs individens, möjligheter att själv vara aktiv i resandet av frågor och sökandet efter kunskap samt anknytningen till forskarvärlden.

De pedagogiska problemen är stora. Hur ska publiken mötas? Här handlar det om, som jag uppfattar det, i huvudsak två problem. Det ena avser ett problem som alla museer har att hantera, det vill säga att möta, befordra och ge stöd åt publikens aktiva sökande efter kunskap. Den enskilde besökaren kan inte betraktas som en konsument av museets produkter. Istället kan man säga att individens

sökande och frågande är museets produkt. Allt som föregår denna är pedagogiska medel. Detta sökande och frågande måste inbegripa en diskussion om moral i praktiken, om mänskliga värden och vilka värden som inte är eller inte borde vara förhandlingsbara. I denna mening kan det vara missvisande att som i regeringsförklaringen benämna museet ”kunskapscentrum”. Att istället kalla det för ett ”värdecentrum” klingar kanske ovant men skulle faktiskt täcka in institutionens huvudsakliga målsättning och verksamhet bättre än kunskapscentrum.

Den andra problemet avser gestaltningen och förmedlingen av en av de ohyggligaste händelserna i mänsklighetens historia. Även om det som vuxen är svårt att konfronteras med denna historia kräver närvaron av barn och ungdom särskilda krav. Smärtan av att ta del av Förintelsens historia kan vara alltför bedövande. Besökaren måste ges verktyg att gå vidare. Det måste ges plats för hopp och lindring. Jag tror att varje museum, om det ska uppfattas som en väsentlig kraft, måste arbeta sig in mot de frågor som är viktiga i och för vår tid. Det är uppenbart att ett museum om Förintelsen befinner sig mitt i ett sådant problemfält. Ett museum ska inte vara en vindflöjel som följer varje massmedial vindpust. Men en av huvudanledningarna till att så många museer har lyckats marginalisera sig själva är, som jag ser det, att intresset för vad som händer utanför väggarna har varit lågt, alltför lågt.

Anknytningen till forskarvärlden är i vårt förslag till museum vital. Många inom sektorn är idag ense om att ett museum inte kan stå vid sidan av forskningen. Museerna lider generellt sett stor risk att reproducera en föråldrad kunskapssyn. Jag tror att det är i detta vakuum som etableringen av museivetenskapen bör ses. Att arbeta upp tydliga kanaler till pågående forskning skulle dessutom ge denna ytterligare vägar ut i samhället och till skattebetalarna.

Det specifika museet

Möjligen är allt detta något som varje museum arbetar med. Ett par museer hanterar aktivt och framgångsrikt den här sortens frågeställningar. Generellt är det emellertid få museer som enligt mitt sätt att se lyckas eller ens försöker. Men varför skulle ett museum över Förintelsen ha förutsättningar att lyckas med sina föresatser?

Det finns en fundamental förutsättning som jag tror talar till förslagets fördel. Till skillnad från de stora generella museerna skulle detta museum verka i ett specifikt problemfält som tar sin utgångspunkt i en historisk händelse – Förintelsen. Det är en händelse som i all sin ohygglighet öppnar sig ut mot en rad andra frågor, varav många är tillämpliga även i vår tid. Förintelsen berör grundläggande frågor som vad det är att vara människa och vilka värden som till varje pris måste försvaras.

Förintelsen leder oss också mot frågor om demokrati och majoritetens förhållande till minoriteter, såväl politiska som etniska. Ett demokratiskt system är ingen garanti för att mänskliga rättigheter upprätthålls. Även om statsmakternas aktiva deltagande och initiativ är en förutsättning för folkmord eller etniska rensningar är ett demokratiskt system eller statsmakternas politiska och kanske goda vilja inte detsamma som det dagliga liv som medborgarna lever. Övergrepp mot enskilda människor eller minoriteter kan ske, och sker, ändå.

Under senare år har medvetenheten ökat avseende kulturarvens användbarhet i kategorisering och utdefiniering av människor. Kulturarvsinstitutionerna har i många fall hittills visat prov på en aningslöshet som kan spela främlingsfientliga krafter direkt i händerna. Att, som många institutioner skriver i sina program, verka för att stärka den lokala, regionala eller nationella identiteten kan inte längre betraktas som en enkel och okomplicerad angelägenhet för kulturarvsinstitutionerna. Att formera sådana identiteter med

hjälp av kulturarvet kan betraktas som något positivt. Men om det samtidigt inbegriper ett uteslutande, ett kontrastivt skapande av ”den andre”, då är det hög tid att öka medvetenheten hos kulturarvsinstitutionerna och problematisera kulturarvsbegreppet, både dess idéhistoria och praktik.

För framförallt museerna återstår ett styvt arbete med att ta sig in i den här problematiken. Det handlar alltså för det första om ett självreflexivt projekt. Det är ingen nyhet att det förflutna kan användas och används till i stort sett vilka syften som helst. Därför tror jag att det är mycket viktigt för museernas trovärdighet och position i samhället att undersöka den egna rollen i konstruktionen av kulturarvet och hur det har givits förutsättningar att användas i det stora uteslutningsprojekt som kan kallas främlingsfientlighet och rasism. Det är ett problem som ingen kulturarvsinstitution kan avhända sig.

Det handlar också för museerna om att ta initiativet, att bli väsentliga fora för de viktiga samtalen. I arbetsgruppen diskuterade vi i termer av människovärde och tolerans och om rätten att vara olika. Jag tror att det är sådana diskussioner och begrepp som måste föras in på den museala dagordningen för att utställningar och andra museala verksamheter ska kunna beröra och förändra. Förhoppningsvis kan ett museum om Förintelsen kunna bli en injektion och ett föredöme i en sådan process.

Lars-Eric Jönsson, FD

Höganäs

Noter

- 1 I arbetsgruppen har förutom överintendent Jane Cederqvist ingått: Stefan Bohman, avdelningschef Nordiska museet, Erik Hofrén, professor Arbetets museum, Lars-Eric Jönsson, etnolog Umeå universitet och sekreterare i utredningen av en statlig satsning på det industrihistoriska kulturarvet, Ingrid Lomfors, sekreterare Kommissionen för judis-

ka tillgångar, Inga Lundström, chef för enheten för utveckling och produktion Statens historiska museum och projektledare Kulturarv för alla, Göran Rosenberg, chefredaktör Moderna Tider, Claes Wahlöö, stadsantikvarie Kulturen i Lund, Lotten Zetterström, projektledare Göteborgs museer.

Referenser

- Bauman, Zygmunt 1991: *Auschwitz och det moderna samhället*. Göteborg: Daidalos.
- Browning, Christopher R. 1998: *Helt vanliga män. Reservpolisbataljonen 101 och den slutliga lösningen i Polen*. Stockholm: Norstedts.
- Bruchfeld, Stéphane & Levine, Paul A. 1998: *...om detta må ni berätta... En bok om Förintelsen i Europa 1933–1945*. Stockholm: Regeringskansliet, Levande historia.
- Goldhagen, Daniel J. 1996: *Hitler's Willing Executioners. Ordinary Germans and the Holocaust*. London: Little Brown and Company.
- Koblik, Steven 1987: *"Om vi teg, skulle stenarna ropa". Om Sverige och judeproblemet 1933–1945*. Stockholm: Norstedts.
- Levine, Paul 1996: *From Indifference to Activism. Swedish Diplomacy and the Holocaust, 1938–1944*. Uppsala.
- Lomfors, Ingrid 1996: *Förlorad barndom – Återvunnet liv. De judiska flyktningbarnen från Nazityskland*. Göteborg: Almqvist & Wiksell International.
- Lööv, Heléne 1990: *Hakkorset och Wasakärven – en studie av nationalsocialismen i Sverige 1924–1950*. Göteborg: Historiska inst., Göteborgs universitet.
- Oredsson, Sverker 1996: *Lunds universitet under andra världskriget*. Lund: Lunds universitetshistoriska sällskap.
- Svanberg, Ingvar & Tydén, Mattias 1997: *Sverige och Förintelsen. Debatt och dokument om Europas judar 1933–1945*. Stockholm: Arena.

SUMMARY

Holocaust and Sweden – On a Museum

How can a museum work when its task is to treat the most severe crimes in human history? Is there a meaningful place for it at all in Sweden? An official report concerning a Swedish museum of the Holocaust has been worked out and presented at the request of Swedish government.

The guiding thought of the proposal is to establish a place for knowledge and discussion of values with a starting-point in the Holocaust.

The proposal is a step in the strive for the analysis and understanding of the modern Swedish society. It is also an attempt to repress and obstruct racism and xenophobia and what has been seen as a lack of knowledge in the history of the Holocaust.

The proposal gives certain emphasis to the

pedagogical problems. This applies particularly to the possibilities of each individual visitor to raise questions and search for knowledge. The museum should also supply the visitor with instruments to move on. There must be room for hope and relief. The proposal also emphasizes the importance of a close connection between the museum and the research institutes.

It is the author's hope that the museum will be an injection to the Swedish world of museums. Most Swedish museums have not been able to raise and discuss the important questions of our time. Nor have sufficient attention been paid to the use of the cultural heritage in racism and xenophobia. A new museum of the Holocaust will hopefully help to reinstall such questions in the museums.

NORDEN OG NORDISKE FAGTRADISJONER

Våren 2000 går den 28. nordiske etnolog- og folkloristkongress av stabelen. Norge står denne gang som arrangør, og kongressen avholdes på øya Hankø i Østfold i dagene 3. til 7. mai. Endelig bekreftelse på tid og sted blir sendt ut i forbindelse med invitasjon til påmelding.

Hovedtemaet er NORDEN OG NORDISKE FAGTRADISJONER.

Tusenårsskiftet innbyr til å se på både fortid, nåtid og fremtid. Det planlegges sesjoner for *faghistorie*, *fagkritikk* og *faglige perspektiver og visjoner*. Dessuten ønsker vi i forlengelsen av disse sesjoner om fagenes forhold til *kulturarv*, *kulturhistorie* og *formidling*, samt en internasjonal sesjon: *Nordic ethnology and folklore viewed from abroad*.

Begrunnelsen for de faghistoriske og fagkritiske sesjonene er den rekke med faglige nyorienteringer som har skjedd i siste halvdel av 1900-tallet. Fagenes tematiske mangfold er blitt stort. Det samme gjelder kilder, metoder, teorier og perspektiver. Historien og det historiske perspektivet har hatt vekslende posisjoner, det samme gjelder den materielle kultur og de skriftlige kilder, de kvantitative og de kvalitative metoder. Hva er så resultatet av denne pluralismen? Vi påberoper oss ofte en sterk fagidentitet, men ofte på grunnlag av en lite homogen faglig praksis. Vi samarbeider ofte bedre med folk fra nabofag enn med 'våre egne'. Er dette en svakhet eller en styrke? Evner vi å legitimere fagene utad? Er vi innad i stand til å føre en reell dialog?

Fra å studere fortidige forhold har fagene mer og mer tatt for seg samtidens syn på fortiden. 'Kulturarven' og kulturarvsindustrien har gått over fra å være fokus og begrunnelse til å bli problem og myte. I denne sesjonen ønsker vi en debatt om hvordan vi faglig forholder oss til kulturarven og formidling av fortiden.

Endelig: Hvor står nordisk etnologi og folkloristikk i forhold til faglig praksis i det øvrige Europa? Her ønsker vi å la utenlandske kolleger belyse våre nordiske fagtradisjoner.

Parallelt med kongressen planlegger vi et nordisk forskerkurs for doktorander.

Frist for innsendelse av forslag til papers (ca ½ side) er **15. juni 1999**.

Forslag sendes til Anne Stovner, IKS, Pb. 1010 Blindern, N-0315 OSLO. Tlf (47) 22 85 59 34. E-mail a.s.stovner@iks.uio.no

Henvendelser forøvrig kan rettes til Bjarne Rogan (bjarne.rogan@iks.uio.no), Arne Bugge Amundsen (a.b.amundsen@iks.uio.no), Terje Planke (terje.planke@iks.uio.no), Dagny Stuedahl (dagnyst@ifi.uio.no), Bente Alver (bente.alver@iuh.uib.no), eller Joan Paal-Jensen (joen.jensen@iuh.uib.no).